

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 16, Dönem: 2022/Güz, Sayı: 31

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Eski Uygur Türkçesinde Cümle

Polat, Ülkü (2022). *Eski Uygur Türkçesinde Cümle*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 400 s. ISBN: 978-975-17-5159-1.

Sıla Nur Aktaş

Arş. Gör., Ordu Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / Türkiye

e-posta silaaaktass@gmail.com

orcid 0000-0003-0407-8596

Atrf

Citation

Aktaş, Sıla Nur (2022). Eski Uygur Türkçesinde Cümle. *Dil Araştırmaları*, 31: 295-298

Başvuru

Submitted

28.10.2022

Revizyon

Revised

31.10.2022

Kabul

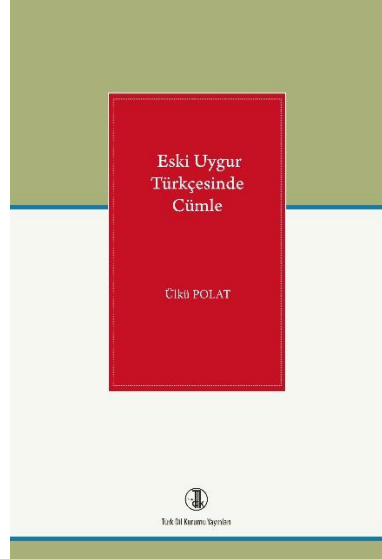
Accepted

25.11.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

Cümle, anlatımın temel parçasıdır. Dilin inceliklerini ve zenginliklerini gösteren birçok unsuru içinde barındırır. Bu nedenle Türk dilinin tarihi lehçelerinden Standart Türkiye Türkçesine değin cümle, cümlenin unsurları ve söz dizimi birçok çalışmaya konu olmuştur. Leylâ Karahan'ın "Türkçede Söz Dizimi" çalışması şüphesiz bu konuda yapılmış en önemli yayınlardan biridir.

Yazılı Türk dilinin başlangıç dönemi olan Eski Türkçede "cümle" üzerine yapılmış çalışmalar, konunun kapsamına da bağlı olarak çoğunlukla eser temelli ya da tek bir

cümle yapısını ele alan çalışmalardır. Eski Türkçenin kollarından biri olan ve metin varlığı bakımından en geniş kolu olarak sayılan Eski Uygurcada da cümle üzerine yapılan çalışmalarda, aynı durum söz konusudur. Dr. Ülkü Polat'ın 2022 yılında Türk Dil Kurumu yayınlarından çıkan “Eski Uygur Türkçesinde Cümle” isimli eseri “cümle” unsurunu bütünüyle ele alan bir çalışma olması yönüyle öne çıkmaktadır. Çalışma, Dr. Ülkü Polat'ın 2018 yılında aynı ismi taşıyan doktora tezinin düzeltme ve eklemelerle kitaplaştırılmış halidir.

400 sayfa ve temelde iki bölümden oluşan kitabın ön sözünde yazar, Manihaizm ve Budizm'in etkisiyle inanışları daha iyi anlamak için yapılan tercüme faaliyetleri sonucu, Eski Uygur Türkçesi söz diziminin farklılaştığını bildirmiştir. Buna karşın Eski Uygur Türkçesinde cümle üzerine yapılan çalışmaların *daha çok kitap bölümü ya da makale bazında olmasının* da kendisini böyle bir çalışma yapmaya ittiğini belirterek kitabın bölümlendirmesi hakkında bilgi vermiştir.

Çalışmada Eski Uygur Türkçesinde cümle yapıları, 27 eser üzerinden incelenmiştir. Bu eserler şöyledir: Altun Yaruk, Aç Bars Hikayesi, Çaştani Beg Hikayesi, Dantıpalı Beg Hikayesi, Eski Türk Şiiri, Zur Heilkunde Der Uiguren I-II, Huastuanift, Irk Bitig, Körüm Bitig, Kuanşi İm Pusar, Maytrısimit, Manihaicha, Bayagut Oğlu Otaçı Beg Hikayesi, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Ein Uigurisches Totenbuch, Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar, Türkische Turfan Texte I-IV-V, Uigurica IV:Çaştani Bey, Vatec: Vorislamische Altürkische Texte, Vatec/Berliner Texte, Vatec/Altun Yarok, Vatec/ Uigurische Pañcatantra Fragmente, Vatec/Maitrisimith, Vatec/Xuanzang Biographie VIII. Taranan kaynaklar arasında Eski Türkçeye geniş literatürüyle büyük katkılar sağlayan Berliner Turfan Texte serisi bulunmamaktadır.

Yazar giriş bölümünde (s. 19-83) “cümle” unsuru ile ilgili yapılan önceki çalışmalardan, “cümle” teriminin kapsamından ve çalışmasının alandaki hangi boşluğu gidereceğinden bahsederek bu bölümü altı alt başlık altında ele alınmıştır: 1. *Konu*, 2. *Amaç ve Yöntem*, 3. *Araştırmanın Veri Alanı ve Sınırlılıkları*, 4. *Türkiye Türkçesinde Cümle İle İlgili Yapılan Çalışmalar*, 5. *Tarihi Türk Yazı Dilleri ve Çağdaş Türk Yazı Dilleri ile İlgili Türkiye’de Yapılan Cümle Çalışmalarına Bir Bakış*, 6. *Cümle Tasnifi ve Terminolojisinde Araştırmacıların Fikir Birliğine Varamadığı Konular*.

Girişin altıncı başlığında cümle üzerine tartışılan, görüş birliğine varılamayan konular değerlendirilmiş ve Eski Uygur Türkçesinde cümlenin hangi tasnife bağlı olarak inceleneceği açıklanmıştır. Cümlelerin yapılarına göre incelenmesi gerektiğini düşünen yazar, cümlelerin bağlanış şekillerinin dizim ilkesi ile ilgili olduğunu ve sıralı cümlelerin de bu doğrultuda incelendiğini söylemiştir.

Çalışmasının inceleme bölümünde (s. 83-368) yazar, bu düşünce doğrultusunda verileri, 1. *Yüklemine Göre Cümleler* ve 2. *Yapılarına Göre Cümleler* başlıkları altında incelemiştir. Yüklemine Göre Cümleler; *Basit İsim Cümleleri*, *Olumsuz İsim Cümleleri*, *Devrik Yapıdaki İsim Cümleleri*, *Basit Fiil Cümleleri* şeklinde dörde ayrılmıştır.

Ele alınan cümle yapılarının kuruluşları, alt başlık olarak gösterilmiştir. Yüklemine göre cümleler bölümünde; *Basit İsim Cümleleri* başlığı altında 10, *Olumsuz İsim*

Cümleleri başlığı altında 2; *Basit Fiil Cümleleri* başlığı altında 5 cümle yapısı incelenmiştir. Bu başlıklar altında ele alınan yapılar da yine alt başlık olarak verilmiştir.

Basit İsim Cümleleri bölümünde yazar, isim cümlelerin nasıl tanımlandığından, bugüne kadar nasıl değerlendirildiğinden ve bu bağlamda T. Tekin, K. Eraslan, Ş. Tekin, C. Alyılmaz, M. Erdal ve A. B. Ercilasun'un görüşlerinden bahsetmiştir.

Elde edilen veriler sonucu yazar isim cümlelerinin 10 biçimde oluştuğunu bildirmiştir. *Basit isim cümleleri* isim unsuruna eklenen *er-*, *titir/tetir*, *bolu-ur*, *tur-ur* yapıları ile oluşan isim cümleleri; *bar* ve *yok* adları ile kurulan isim cümleleri; bildirme unsurunun kullanılmadığı isim cümleleri; *+mİş/+gAll kergek/kergek* yapısındaki isim cümleleri; *isim+ şahıs unsuru+er-+şahıs unsuru* yapısındaki isim cümleleri; *bultukar* ve *bultukmaz* sözcüğü ile kurulan isim cümleleridir. Her bir yapıyı ayrıntılı bir biçimde işleyen yazar, varsa ele alınan yapı hakkındaki farklı görüşleri belirtmiş ve taradığı metinlerden de bu yapıların tanıklarını göstermiştir.

Olumsuz İsim Cümleleri bölümünde yazar, Eski Uygur Türkçesinde isim cümlelerinde olumsuzluk için *ermez*, *yok* ve *bultukmaz* kelimelerinin kullanıldığını bildirerek bunlardan “*ermez*”in olumsuzluk; *yok* ve “*bultukmaz*”ın ise daha çok yokluk anlamını karşılamak için kullanıldığını söylemiştir.

Basit Fiil Cümleleri kısmında yapılar; yüklem basit ya da birleşik çekimli oluşuna göre tasnif edilmiş olup, yüklemi birleşik fiilden oluşan fiil cümlelerinin Eski Uygur Türkçesinde 22 farklı şekilde oluştuğu belirtilmiştir. *Yüklemi Fiil+Zarf-fiil Eki+Fiil Kuruluşundaki Birleşik Fiilden Oluşan Fiil Cümleleri* alt başlığında ele alınan bu yapılar *bar-*, *bir-*, *bol- id-*, *kal- kel- kod- kör- küse- ötün-*, *tegin-*, *tetin-*, *tur-*, *tut-*, *tüke-*, *u-*, *ugra-*, *una-*, *yarlı(g)ka-*, *yat-*, *yort-*, *yükün-* fiillerine gelen *-A*, *-gAll*, *-p* *-U*, gibi zarf fiil ekleriyle oluşmuştur. *Basit Fiil Cümleleri* bölümünde ayrıca yüklemi aynı kökten teşkil etmiş ikizlemelerden oluşan cümleler ile olumsuz fiil cümleleri ve devrik yapıdaki fiil cümlelerinin Eski Uygur Türkçesindeki görünüşleri de ele alınmıştır.

Yapılarına göre cümleler bölümünde ise, *Basit Cümleler*, *Birleşik Cümleler*, *Bağlı (Bağlaçlı) Cümleler* ve *Sıralı Cümleler* incelenmiş; bunlardan *Birleşik Cümleler* başlığı altında 4; *Bağlı (bağlaçlı) Cümleler* başlığı altında 9 yapı ele alınmıştır. *Birleşik Cümleler* bölümü kendi içinde de alt başlıklara ayrılmıştır. Bu bölümün *Bağlayıcı Şart Cümleleri* kısmında 7, *İç İçe Birleşik Cümleler* kısmında 6, *Açıklayıcı Birleşik Cümleler* kısmında 8, *Bağlı (bağlaçlı) Cümleler* kısmında 9 cümle yapısına yer verilmiştir. *Bağlı (Bağlaçlı) Şart Cümleleri* bölümünde ise yine 9 cümle yapısı incelenmiştir.

Bağlayıcı Şart Cümleleri bölümünde *Kaltı*, *Kaltı Neteg*, *Kaltı Neçük*, *Kaltı Neçük Kin*, *İNçe Kaltı*, *Birök*, *Birökin*, *Birökiye*, *Birökçi*, *Birök Kim Kayu*, *Kaçan Birök*, *Kaltı Birök*, *Neçete Birök*, *Ançata Birök*, *Abam birök*, *Kimde Birök*, *Yeme Birök*, *Yene Yeme Kayu Birök*, *Takı Yeme Birök* ve *yeme* bağlayıcılarıyla oluşan cümle yapıları ele alınmıştır.

Açıklayıcı Şart Cümleleri başlığı altında *İNçe (Tep/Tép/Tip)* yapısına getirilen *ayıt-*, *ötüg ötün-*, *sakinç sakın-*, *sözle-*, *te-*, *yarlıka*, fiilleriyle kurulan cümleler; yüklem

emir kipiyle çekimlendiği cümleler ve herhangi bir hükmü açıklayan diğer açıklayıcı birleşik cümleler incelenmiştir.

İç İçe Birleşik Cümleler kısmında *Yardımcı Cümle +Tep/Tép/Tip* yapısına *ayıt-, ötüñ-, sakın-, te-, yarlıka*, fiillerinin gelmesiyle oluşan cümleler; *Bağlı Bağlaçlı Cümleler* kısmında ise *anın, anı üçün, azu, inçip, takı, takı yeme, ulatı, Yeme/Yeme/Yime, Yana/Yene* bağlaçlarıyla kurulan cümle yapılarına yer verilmiştir.

Çalışmada VIII. ve XIV. yüzyıllar arası dönemde değerlendirilen, 27 Manihaist ve Budist eser taranmıştır. Elde edilen verilerden hareketle Eski Uygur Türkçesinde cümlenin oluşum şekilleri, ilgili bölümler altında alt başlıklar halinde açıklanmıştır. Tespit edilen cümle yapılarının her biri için taranan eserlerdeki tanıklar gösterilmiştir. Sonuç kısmında, bulgular 30 maddede açıklanmıştır. En dikkat çeken bulgulardan biri, Eski Uygur Türkçesinden bir önceki dönem olan Köktürkçede kısa cümleler kullanılırken bu dönem eserlerinde bağlaçlar ve filimsiler yardımıyla çok uzun hatta cümlenin sınırlarını aşan yapıların tercih edilmesidir.

Çalışma, Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan cümle yapılarının bütünlüklü ve ayrıntılı bir biçimde işlenmesi, böylelikle bu dönemin morfolojik ve sentaks bakımından zenginliğini göstermesi yönleriyle dikkat çekmektedir.

Dr. Ülkü Polat'a bu değerli çalışması için teşekkür eder, yayınlarının devamını dileriz.